

Паталаха Валерій Федорович

Переосмислення громадянського суспільства як основи соціальної згуртованості у Німеччині

УДК 316.3:316.32(430)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2026-1.20>

Паталаха Валерій Федорович
кандидат філософських наук, докторант
Інституту держави і права імені
В. М. Корецького
Національної академії наук України
вул. Трьохсвятительська, 4,
Київ, Україна
ORCID: 0009-0000-7567-2985

Реалізація масштабного проєкту реформування соціальної сфери у Німеччині супроводжувалося однією з найбільш систематичних спроб розробити комплексне соціальне бачення у відповідь на різні соціальні проблеми, що виходила з концепції Bürgergesellschaft. У німецькій традиції можна виділити три основних підходи до розуміння Bürgergesellschaft (громадянського суспільства). 1. Bürgergesellschaft як культура та спосіб життя бюргерів. Через відсутність розрізнення між citizen і bourgeois Bürger позначає політично активного суб'єкта, який бере участь у суспільному житті, а також носія культурних атрибутів середнього класу, який найчастіше сприймається в неполітичному контексті. 2. Bürgergesellschaft як поєднання громадянської ініціативи з підприємницькою діяльністю. Bürgergesellschaften, як організації комерційних інтересів на місцевому рівні протистояли інтересам нових класів промислових підприємців. 3. Bürgergesellschaft як рушій демократизації. Зародження і активізація антикомуністичних рухів у країнах соцтабору в кінці 1970-х – на початку 1980-х років сприяло зміщенню акценту у розумінні громадянського суспільства на демократизаційні процеси. Опозиційні характеристики громадянського суспільства, його відмінність від держави сприяли новому підходу до розуміння спільного виробництва важливих соціальних благ суспільством і державою. Відправною точкою для реформаторів стало питання, що повинна робити державна політика для створення сприятливих умов для функціонування громадянського суспільства.

Побоювання, що після об'єднання Німеччина відстане і що післявоєнне врегулювання виявиться недостатнім для наздоганяння досить часто озвучувалися у цей період. Найбільшу стурбованість викликали дедалі більші витрати на соціальне забезпечення та допомогу по безробіттю, які фінансувалися за рахунок соціальних внесків, сплачуваних працівниками та роботодавцями, що збільшувало вартість робочої сили. Також висловлювалася думка, що спосіб взаємодії держави загального добробуту з індивідами та суспільством загалом сприяв зростанню пасивності останніх. Подолання цієї паталогічної залежності завдяки концепції активного громадянського суспільства сприяло посиленню індивідуальної відповідальності, соціальній згуртованості та забезпечило динамізм, необхідний для стимулювання економічного розвитку.

Ключові слова: соціальна згуртованість, консолідація, громадянське суспільство, справедливість, солідарність, демократія, держава загального добробуту, політична участь.

Вступ. Широкомасштабні соціальні реформи, які німецький уряд почав впроваджувати на початку 2000-х років, супроводжувалися новими соціальними уявленнями. Поняття Bürgergesellschaft, яке спочатку означало лише перевагу функціонуючого громадянського суспільства, лягло в основу пакета реформ «Порядку денного 2010». Ця програма реформ передбачала відмову від корпоративної системи соціального забезпечення та ринку праці Німеччини, що характеризувалася високою рівністю та низькою активністю та прийняття нових політичних домовленостей, які базувалися на ідеалах гнучкості та самозабезпечення. Ця криза значною мірою була пов'язана з занепокоєнням щодо втрати Німеччиною конкурентоспроможності та серйозних недоліків її соціально-економічної моделі.

Одна з найбільш систематичних спроб розробити комплексне соціальне бачення у відповідь на різні соціальні проблеми спиралася на концепцію Bürgergesellschaft (бюргерської спільноти). Ця концепція часто використовується як синонім Zivilgesellschaft – громадянського суспільства. Вона досягла піка своєї популярності наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років, коли Bürgergesellschaft стала основою для публічних

дебатів. Ця концепція апелювала до позитивної ролі рухів громадянського суспільства в демократичних перетвореннях у Східній Європі. Однак протягом 1990-х років вона поступово відійшла від питань демократії та громадської участі і стала наголошувати на необхідності соціальних реформ. На початку 2000-х років Bürgergesellschaft була адаптована і використовувалася як шаблон для соціально-економічного перетворення країни.

Хоча концепція Bürgergesellschaft почала асоціюватися із реформаторським імпульсом, проте вона не вказувала чіткого напрямку або точного розуміння необхідних кроків, йшлося радше про формування ідеальних моделей та пошуку відповідей на поточні проблеми. Така невизначеність відображає ті характеристики, які роблять ідею активності привабливою як багатоцільову формулу розв'язання соціальних проблем і політичного управління. Завдяки концепції Bürgergesellschaft вдалося об'єднати різноманітні ідеї в єдину концептуальну структуру, підкреслюючи важливість активної громадянської позиції та політичної участі, місцевої самопомоги, взаємодопомоги та субсидіарності, а також соціально-економічної самостійності, які були представлені як відхід від важливих

принципів, закріплених у повоєнній моделі держави загального добробуту у Німеччині.

Мета та завдання. Метою статті є проаналізувати як впливає розуміння громадянського суспільства на заходи щодо посилення соціальної згуртованості, які були реалізовані у Німеччині у ході реформування держави загального добробуту.

Методи дослідження. У ході дослідження були використані теоретичні методи аналізу: вивчення наукових досліджень з проблематики громадянського суспільства, контент-аналіз публікацій у медіа та пакету реформ «Порядок денний 2010».

Результати. Можна виділити три основних підходи до розуміння Bürgergesellschaft: 1) як культури та способу життя бюргерів; 2) поєднання громадянської ініціативи з підприємницькою діяльністю; 3) рушій демократизації.

1. Bürgergesellschaft як культура та спосіб життя бюргерів. Особливістю німецької мови є відсутність розрізнення між citoyen (містянином) і bourgeois (бюргером, громадянином), тому Bürger позначає політично активного суб'єкта, який бере участь у суспільному житті, а також носія культурних атрибутів середнього класу, який найчастіше сприймається в неполітичному контексті. Бюргерські товариства, Bürgergesellschaften з'явилися в XVIII–XIX ст. і склалися з гільдій або місцевих торгових палат. Ці об'єднання утворили кола поважних громадян і комерційних інтересів у великих міських громадах. Bürgergesellschaften часто розглядаються як соціальні утворення, що передували об'єднанню Німеччини під проводом Пруссії в 1871 році і які на той час часто розглядалися як перешкоди для модернізації. У XIX ст. придушення демократичних революцій 1848 року означало, що вимоги політичного звільнення та громадянської участі, що спиралися на демократичний потенціал асоціативного життя бюргерів, були фактично придушені.

2. Bürgergesellschaft як поєднання громадянської ініціативи з підприємницькою діяльністю. В історії соціально-економічної модернізації Німеччини Bürgergesellschaften, як організації комерційних інтересів на місцевому рівні протистояли інтересам нових класів промислових підприємців [4]. Іншими словами соціальна реальність Bürgergesellschaften у Німеччині XIX ст. пропонувала деякі елементи для концептуалізації соціальної реформи, зокрема у зв'язку з розвитком місцевих кіл самопомоги в громадському житті та торгівлі. Водночас ця модель мало відповідає передумовам переформування соціальних відносин у сучасних складних та урбанізованих суспільствах. У цьому контексті У. Велер пропонує розрізняти кілька форм життя бюргерів. Bürgergesellschaft – це «конкретні та емпірично визначені сукупності класів бюргерів, що визначаються володінням, торгівлею та зайня-

тістю» – групи, які завжди становили меншість у німецькій соціальній історії [14, р. 620]. Ці соціальні утворення своєю чергою можна протиставити Bürgerlichkeit, що означає культурні атрибути життя бюргера та супутні соціальні домовленості, норми та очікування. Нарешті, Bürgerliche Gesellschaft не означає ні емпіричної соціальної форми, ні набору доступних установок, а прагнення до узагальнення поведінки бюргера та політики. Згідно з цим концептуальним розрізненням, саме останнє поняття, bürgerliche Gesellschaft, а не Bürgergesellschaft, найбільш підходить для розширення цивілізованості, свободи та процвітання як частини політичного проекту.

Своєю чергою В. Конце дещо відходить від спроби У. Велера простежити безперервність і стійкість життя бюргерів і пропонує низку уточнень [2]. Фрагментація культурних середовищ бюргерів та руйнівний вплив воєн і диктатури означали, що соціальні, моральні та культурні аспекти стали недоступними і мали бути переосмислені в післявоєнному контексті. Таким чином, Bürgerlichkeit набуває подвійного значення. Воно може стосуватися узагальнення життя бюргера, яке позначає економічну діяльність, вважається соціально інтегруючим і ґрунтується на сповідванні ліберальних цінностей [2, р. 527]; або ж воно може стосуватися «громадянства та цивільності з метою соціально-політичної та соціально-культурної лібералізації» [2, р. 528]. В. Конце стверджує, що обидва тлумачення були присутні в історії Федеративної Республіки Німеччини. Bürgerlichkeit, як ідеал узагальнених поглядів бюргерів, може слугувати моделлю соціальної інтеграції, економічного успіху та політичної свободи. Однак ця модель не є статичною і не спирається чітко на погляди та спосіб життя, що асоціювалися з XIX ст. Тобто концепція Bürgergesellschaft, яка набула популярності наприкінці 1990-х років, вказує на бачення соціальної організації, підкріплене посиленням на історичні прецеденти, яке було прийнято в пропозиціях щодо соціальних реформ, зокрема щодо держави загального добробуту. Значна частина цього реформаторського звернення до поняття Bürgergesellschaft стосується того, як можна узагальнити ставлення до самостійності, активності та відповідальності.

3. Bürgergesellschaft як рушій демократизації. Хоча Bürgergesellschaft спирається на традиції громадянського суспільства в історії політичних ідей, воно також є частиною соціокультурної спадщини Bürgerlichkeit, тобто культури бюргерів, політики та життя, а також вшанування специфічно німецької соціокультурної моделі.

Поняття громадянського суспільства має тривалу історію концептуальних досягнень, контекстуальних особливостей та суперечливих політичних цілей. Наприклад, у класичній традиції, як правило, відсутнє

розмежування між громадянським суспільством як сферою політичної організації та іншими, неполітичними сферами соціальної практики [1, р. 84].

Погляд на громадянське суспільство як на проміжну сферу між економікою та державою, який є найпопулярнішим сьогодні, не має сенсу в рамках цієї традиції. Для Дж. Локка та Е. Сміта громадянське суспільство не відрізняється від комерційної діяльності, а навпаки, позитивно вирізняється нею. Гегель, під впливом шотландського Просвітництва, розглядає громадянське суспільство як проміжний етап від приватизованого індивідуалізму до реалізації морально цілеспрямованого життя в державі. У марксистській традиції *bürgerliche Gesellschaft* постає як культурна конфігурація, що відповідає капіталістичному виробництву, яке вона підтримує своєю валоризацією індивідуалізму та спекуляції. Англomовне громадянське суспільство, перекладене як *Zivilgesellschaft* і введене в дискусію під впливом антикомуністичного спротиву у країнах Східної Європи, змусили до переосмислення окремих аспектів німецької концептуальної традиції.

Розрізняючи державні та недержавні форми політичної організації, Ч. Тейлор стверджує, що саме в середньовічних протистояннях між королівською владою та церквою з'явилося тлумачення громадянського суспільства як джерела легітимності, яке відрізнялося від централізованої політичної влади й часто протистояло їй. Відносини між сувереном і станами, а також рух до абсолютизму надали додаткові можливості для конкретизації політичних уявлень про громадянське суспільство. Тільки з початком лібералізму, як вважає Ч. Тейлор, громадянське суспільство набуло сучасного значення: як «позаполітичної реальності» і як сфери легітимності та колективних дій на протигагу державній владі [10, р. 51].

Тому він пропонує розрізнати локівський та монтеск'євський підходи до розуміння громадянського суспільства [11]. Підхід, запропонований Дж. Локом, наполягає на відокремленості суспільства від держави. Він підтримує «ідею, що суспільство має своє власне дополітичне життя та єдність, яким повинна служити політична структура. Суспільство має право і владу створювати і скасовувати політичну владу» [11, р. 219]. Ця ідея мала велике значення для розвитку концепцій народного суверенітету, де самовизначення і демократія впливали з прав і ідеалів легітимності, що знаходилися в соціальній сфері, влада якої, як вважалося, переважала, наприклад, владу монархів. На думку Ш.Л. де Монтеск'є суспільство і держава є взаємозалежними, а їх взаємовідносини можуть набувати різних форм і виражатися в різних політичних проектах, які розглядають «соціальне» не в позаполітичних термінах, а як додаткові умови, які необхідно забезпечити для формування політичного організму, що управляється належним чином.

Що стосується розрізнення в сучасному підході – між громадянською та економічною сферами – то лише відносно недавно концепції громадянського суспільства були позбавлені економічних характеристик. Традиційно торгівля та обмін товарами вважалися важливими, якщо не визначальними, рисами діяльності громадянського суспільства. Такі погляди контрастують із тим, що останнім часом стало більш звичним баченням, яке розрізняє, наприклад, кооперативні відносини в громадянському суспільстві та егоїстичну ринкову логіку, що пронизує економічну сферу. У моделях громадянського суспільства як публічної сфери ця протилежність між фундаментально протилежними логіками кооперативних та інструментальних дій була підкріплена Ю. Габермасом [6].

Відродження громадянського суспільства з 1980-х років, як вважає К. Кумар, не свідчить про силу простої ідеї, а скоріше виглядає як «самосвідоме вправління в пам'яті та відновленні». Це відновлення в рівній мірі стосується комплексу колективних дій та їх нормативного схвалення, як і критики та опору [8, р. 375-376]. Відродження інтересу до ідеї громадянського суспільства у 1980-х роках характеризується опозиційністю, протиставленням низці ворогів: надмірно авторитарній державі, неконтрольованим ринковим силам і політичній відчуженості.

Зародження і активізація антикомуністичних рухів у країнах соцтабору в кінці 1970-х – на початку 1980-х років сприяло зміщенню акценту у розумінні громадянського суспільства на демократизаційні процеси. Його потенціал проявився в діяльності демократичних рухів 1970-х і 1980-х років. Поки активісти та дисиденти в Центральній та Східній Європі об'єднувалися навколо конкретного розуміння громадянського суспільства, зовнішні спостерігачі почали досліджувати демократичний потенціал громадянського суспільства у намаганні зрозуміти загальний напрям трансформаційних процесів.

Громадянське суспільство вважалося одним із головних рушіїв так званої «третьої хвилі» демократичних перетворень [7], оскільки передбачало створення альтернативних публічних сфер із власними каналами інформації, що регулюються системою альтернативних цінностей. В умовах соціалістичного режиму такі сфери, навіть якщо вони не могли сприяти дестабілізації режиму, принаймні давали змогу зберегти певну міру особистої гідності. Залежно від обставин і перспектив реформ, імпульс дисидентських рухів до певної міри нагадував локівський підхід, оскільки стосувався «не розчинення держави в суспільстві, а інституціоналізація відмінностей між державою і суспільством» [3, р. 76].

Не в останню чергу опозиційні характеристики громадянського суспільства, його відмінність від держави, потребувала переосмислення

там, де метою було не посилення цієї відмінності, а спільне виробництво важливих соціальних благ суспільством і державою. Відправною точкою для соціал-реформістських послань на громадянське суспільство було питання, що повинна робити державна політика для створення сприятливих умов для функціонування громадянського суспільства.

У сприйнятті демократичних перетворень найяскравішими рисами громадянського суспільства часто були його підривні, опозиційні та дестабілізаційні якості. Однак для його впровадження як соціально-реформістської ідеї в західних політичних системах ці властивості були трансформовані, а опозиційні настрої були сконцентровані на конкретних, небажаних характеристиках держави. Такий підхід до розуміння громадянського суспільства був краще адаптований до «економічних, соціально-структурних та культурних передумов політичних систем західного типу» [12, р. 159-160], що дозволило використовувати його радше як доповнення до держави, а не її повна заміна. Громадянське суспільство все частіше згадувалося у зв'язку з колективним виробництвом суспільних благ, активною політичною сферою, соціальною інтеграцією, добре функціонуючою ринковою економікою, процвітаням демократичних інститутів та системами самопомоги та співпраці, що доповнювали централізовану систему соціального забезпечення.

У Німеччині у середині 1990-х років існувала низка проблем, які потребували розв'язання. Процес об'єднання виявився значно складнішим, ніж обіцялося. Оскільки промисловий сектор на Сході перестав існувати разом із робочими місцями, то обіцянка легкого процвітання (*blühende Landschaften*) – швидко виявилася нездійсненою [9]. Стурбованість щодо цих перетворень у Східній Німеччині посилювалися зростаючою невизначеністю щодо життєздатності західнонімецької соціально-економічної моделі в умовах різних викликів.

Побоювання, що після об'єднання країна відстане і що післявоєнне врегулювання виявиться недостатнім для наздоганяння досить часто озвучувалися у цей період. Найбільшу стурбованість викликали дедалі більші витрати на соціальне забезпечення та допомогу по безробіттю, які фінансувалися за рахунок соціальних внесків, сплачуваних працівниками та роботодавцями, що збільшувало вартість робочої сили, і управлялися в системі корпоративістських соціальних відносин. Цей виклик розглядався не просто як завдання для політичної реформи, а як національна криза. Також висловлювалася думка, що спосіб взаємодії держави загального добробуту з індивідами та суспільством загалом сприяв зростанню пасивності останніх. Подолання цієї паталогічної залежності сприяло б посиленню індивідуальної відповідальності

та забезпечило б активність і динамізм, необхідні для протидії втраті економічного статусу країни.

Економічна конкурентоспроможність займає особливе місце в уявленнях про німецьку національну ідентичність, а обіцянка соціально-економічних реформ може безпосередньо зачепити колективні емоційні відчуття. Ризик «відставання» в конкуренції з більш динамічними економіками був пов'язаний, зокрема, з недоліками німецького ринку праці та системи соціального забезпечення, які стали головними цілями реформаторських кампаній наприкінці 1990-х років. Різноманітні ініціативи безпосередньо зверталися до виявлених недоліків або просто апелювали до духу індивідуальної відповідальності «зроби сам», непрямо відкидаючи підтримувані державою системи колективної солідарності. У цих інтервенціях *Bürgergesellschaft* почав розвиватися як скорочення для недержавних альтернатив колективній солідарності.

Ці чинники сприяли прийняттю у 2003 році широкомасштабного пакета соціальних реформ «Агенда 2010», який допоміг різко знизити рівень безробіття. Для реалізації програми реформ була створена спеціальна комісія «Комісія з сучасних послуг на ринку праці», що мала запропонувати нові правила для ринку робочої сили, яку очолив один з очільників Volkswagen – П. Хартц. За підсумками її роботи у Бундестаг був переданий пакет документів з 13 модулів, який включав закони Hartz-I – Hartz-IV, які були реалізовані до 2005 року. Hartz-I був спрямований на підтримку додаткової освіти, Hartz-II – на створення нових типів зайнятості, Hartz-III – на реформування Федерального відомства з питань праці. Основні зміни, впроваджені в рамках Програми 2010, передбачали: різке скорочення бюджету на соціальне забезпечення; податкові пільги для працівників і корпорацій; ослаблення трудового законодавства для спрощення процедури найму та звільнення працівників; нові правила для збільшення кількості тимчасової та неповної зайнятості; створення програми соціальних виплат «Hartz IV», яка об'єднала виплати по безробіттю та соціальну допомогу; скорочення терміну, протягом якого особа може отримувати виплати по безробіттю. Ці зміни, які вважаються найбільшою соціальною реформою в післявоєнній Німеччині, були запроваджені в 2003 році тодішнім канцлером Шредером, чия Соціал-демократична партія (СДПН) перебувала в коаліції з Партією зелених. На той час економіка Німеччини була в стані стагнації, а рівень безробіття становив 11,6%. Хоча сьогодні рівень безробіття в Німеччині знизився до 6,6%, наслідки «Порядку денного 2010» та подальші напрями соціальних реформ все ще є темою політичних дискусій через дедалі більшу деконсолідацію німецького суспільства.

Однак нині перед країною стоять нові виклики. Більшість німців у ході соціопитувань заявили, що

вважають свою країну поділеною, але серед чинників рідко згадували такі фактори, як схід/захід, старі/молоді або міські/сільські жителі, що часто зустрічаються у медіа [13]. Як з'ясувалося, найпоширенішою причиною є дедалі більший розрив між доходами бідних і багатих, тому більш доступне житло, зниження вартості життя та більш збалансований розподіл доходів і багатства можуть посилити відчуття життя в справедливій країні, що характеризується солідарністю, а не розколом. Посилює відчуття соціальної ізольованості дедалі більша несправедливість. Майже 80 % опитаних німців вважають, що в країні все досить несправедливо, що є рекордним показником. У 2019 році він становив 63 %, а під час пандемії навіть знизився до близько 50% [13]. У 2023 році соціологи зафіксували, що загальний індекс згуртованості знизився на 9 пунктів порівняно з 2017 роком і початком 2020 року до значення 52 (максимальний показник – 100), що є значним погіршенням [5]. Незважаючи на це, значення індексу все ще знаходиться у верхній половині шкали і, з огляду на різноманітні навантаження, яким піддається суспільство, може бути інтерпретоване як стабільне. Проте цей висновок є чітким сигналом про те, що не серйозні зміни у соціальній структурі держави. Інші дослідники також фіксують незадовільну ситуацію із соціальною згуртованістю. Так 79% німців погоджуються із твердженням, що кожен піклується про себе, а 80% відчують несправедливість, а питання соціальної згуртованості турбує 62% опитаних [15].

Висновки. Необхідність пристосування моделі держави загального добробуту, що сформувалася у Німеччині після завершення Другої світової війни, зумовила необхідність пошуку концептуальної бази для масштабних реформ у соціальній сфері. Одним із аргументів на користь реформ був незадовільний стан суспільних відносин – втрата соціальної згуртованості, надмірний патерналізм громадян – залежність від різноманітних соціальних благ, що пропонувала держава загального добробуту. У статті розглянуто три основних підходи до розуміння громадянського суспільства у німецькій традиції – Bürgergesellschaft: 1) як культури та способу життя бюргерів; 2) поєднання громадянської ініціативи з підприємницькою діяльністю; 3) рушій демократизації. Необхідність адаптації німецької держави загального добробуту до нових викликів та зміни поведінкових моделей громадян обумовили вибір останньої як інструмента активізації громадянського суспільства, нової основи суспільної

солідарності для протидії соціальній дезорганізації. Останні соціологічні опитування свідчать про незадовільний стан соціальної згуртованості в країні, що обумовлює необхідність подальших пошуків методів консолідації суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Cohen, J. L. and Arato, A. *Civil Society and Political Theory*. Cambridge, MA, MIT Press. 1992.
2. Conze, E. *Eine bürgerliche Republik? Bürgertum und Bürgerlichkeit in der westdeutschen Nachkriegsgesellschaft*. *Geschichte und Gesellschaft*, 2004. vol. 30, pp. 527–542.
3. Dubiel, H. *Ungewißheit und Politik*. Frankfurt am Main, Suhrkamp. 1994.
4. Gall, L. *Liberalismus und 'Bürgerliche Gesellschaft'. Zu Charakter und Entwicklung der liberalen Bewegung in Deutschland*. *Historische Zeitschrift*, 1975. 220 (2): 324–356.
5. *Gesellschaftlicher Zusammenhalt in Deutschland 2023: Perspektiven auf das Miteinander in herausfordernden Zeiten*. URL: <https://www.bertelsmannstiftung.de/de/unsere-projekte/gesellschaftlicher-zusammenhalt/projektnachrichten/gesellschaftlicher-zusammenhalt-2023>
6. Habermas, J. *Toward a Rational Society: Student Protest, Science and Politics*. London, Heinemann Educational. 1971.
7. Huntington, S. P. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman; London, University of Oklahoma Press. 1991.
8. Kumar, K. *Civil Society: An Inquiry into the Usefulness of an Historical Term*. *British Journal of Sociology*, 1993. vol. 44, no.3, pp. 375–395.
9. Müller, U. *Supergau Deutsche Einheit*. Berlin, Rowohlt. 2006.
10. Taylor, C. *Modes of Civil Society*. *Public Culture*, 1990. vol. 3, no.1, pp. 95–118.
11. Taylor, C. *Philosophical Arguments*. Cambridge, MA, Harvard University Press. 1995.
12. Thaa, W. *Die Wiedergeburt des Politischen. Zivilgesellschaft und Legitimitätskonflikt in den Revolutionen von 1989*. Opladen, Leske und Budrich. 1996.
13. *The future of social cohesion*. URL: <https://www.bosch-stiftung.de/en/storyst/social-cohesion/future-social-cohesion>
14. Wehler, H. *Deutsches Bürgertum nach 1945: Exitus oder Phönix aus der Asche? Geschichte und Gesellschaft*, 2001. vol. 27, pp. 617–634.
15. *Zukunft, Demokratie, Miteinander: Was die deutsche Gesellschaft nach einem Jahr Preiskrise umtreibt*. URL: <https://www.moreincommon.de/publikationen/zukunft-demokratie-miteinander-preiskrise/>

Rethinking civil society as the basis for social cohesion in Germany

Patalakha Valerii Fedorovych

PhD Candidate of Philosophy, Doctoral Student

V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine

Trokhsviatytska str., 4, Kyiv, Ukraine

ORCID: 0009-0000-7567-2985

The implementation of a large-scale project to reform the social sphere in Germany was accompanied by one of the most systematic attempts to develop a comprehensive social vision in response to various social problems, based on the concept of Bürgergesellschaft. In the German tradition, there are three main approaches to understanding Bürgergesellschaft (civil society). 1. Bürgergesellschaft as the culture and way of life of the bourgeoisie. Due to the lack of distinction between citizen and bourgeois, Bürger refers to a politically active subject who participates in public life, as well as a bearer of middle-class cultural attributes, which is most often perceived in a non-political context. 2. Bürgergesellschaft as a combination of civic initiative and entrepreneurial activity. Bürgergesellschaften, as organisations of commercial interests at the local level, opposed the interests of the new classes of industrial entrepreneurs. 3. Bürgergesellschaft as a driver of democratisation. The emergence and intensification of anti-communist movements in the socialist camp in the late 1970s and early 1980s contributed to a shift in the focus of civil society towards democratisation processes. The oppositional characteristics of civil society and its distinction from the state contributed to a new approach to understanding the joint production of important social goods by society and the state. The starting point for reformers was the question of what state policy should do to create favourable conditions for the functioning of civil society.

Fears that Germany would fall behind after reunification and that the post-war settlement would prove insufficient to catch up were frequently voiced during this period. The greatest concern was caused by the ever-increasing costs of social security and unemployment benefits, which were financed by social contributions paid by employees and employers, thereby increasing the cost of labour. There was also a view that the way the welfare state interacted with individuals and society as a whole contributed to the passivity of the latter. Overcoming this pathological dependence through the concept of an active civil society helped to strengthen individual responsibility and social cohesion and provided the dynamism necessary to stimulate economic development.

Key words: social cohesion, consolidation, civil society, justice, solidarity, democracy, welfare state, political participation.

Дата першого надходження статті до видання: 14.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.04.2026